

ARTICLES

ՀՈՒՎԱԾՆԵՐ

HOVHANNES G. KHORIKYAN

PhD in History

Institute of Oriental Studies, NAS RA

hovhkor78@mail.ru

THE WESTERN AND SOUTHERN BOUNDARIES OF SATRAPIC ARMENIA IN THE VI – IV CENTURIES B. C.

Armenology keeps to the fundamental assumption that the 13th and the 18th satrapies were within the territory of Armenia¹. However, the contrary well-grounded standpoint is that Armenia was not divided into the 13th and the 18th satrapies and the latter stretched from the River Kur to the Caucasus Mountains². Departing from the assumption that Armenia was totally within the boundaries of the 13th satrapy, in the present paper we shall try to exactly define the western and southern boundaries of Satrapic Armenia under the Achaemenid Empire.

“The History” by Herodotus is a valuable source of information on the problem under discussion. The historian writes: “From Pactyica³, the Armenians and neighbours as far as the Euxine Sea got 400 talents: this was the 13th province” (Herodotus, III, 93). We shall start the present research from Pactyica and try to clarify which country or region is Pactyica. The historian mentions the location of the country named Pactyica and the nation named Pactyes (Πάκτυες) which fits the territory of the present-day Afghanistan (Herodotus, III, 102; IV, 44; VII, 68)⁴.

¹ Literature is rich in writings on the subject under discussion; the two among them worthy of note are Տիրացյան Գ. Ա., 1980, 84–95; 1981, 68, 84.

² Հարությունյան Բ. Հ., 1999, 45–112.

³ ἀπὸ Πακτυκῆς, the reading of the other handwriting Πακτυκῆς (see Доватур А. И., Калинин Д. П., Шишова И. А., 1982, 96, 195).

⁴ As regards the Pactyes, it should be noted that the Armenians, mentioned among the tribes fighting in Xerxes’ army, were not with the so-called the Pactyes, but on the contrary there is no mention of Pactyca in the territory of Afghanistan in the satrapy list. For a long time the following opinion gained

Of the specialists studying the location of the land, B. Harutyunyan advanced a most valuable viewpoint whereby after 625 B.C. Aram-Aramani-Erimena took possession of the Eastern regions of Cappadocia which used to be called “Patuca” or “Pactuca” in ancient times and was identical with “Protin Armenia” by Movses Khorenatsi⁵. Relying on this opinion, we shall try to raise and explore some issues which are chronologically linked to the historic and geographic facts of the later period and reflect the situation of the 6th – 4th centuries B. C.

In order to examine the Western and the Southern boundaries of Satrapic Armenia, we should start with the Persian “Royal Road” investigation and its part connected to Armenia and its neighbouring countries. According to Herodotus, after Phrygia “the road extends through Cappadocia reaching the border of Cilicia for twenty-eight stages and a hundred and four parasangs. On this frontier you must ride through two defiles and pass two fortresses; ride past these, and you will have a journey through Cilicia of three stages and fifteen and a half parasangs. The boundary of Cilicia and Armenia is a *navigable river* (indication belongs to us– H. Kh.) whereof the name is Euphrates. In Armenia there were fifteen resting stages, and fifty-six parasangs and a half, and there was a fortress there. From Armenia the road entered the Matienian land, wherein were thirty-four stages, and an hundred and thirty-seven parasangs. Through this land flow four navigable rivers, that must needs be crossed by ferries, first the Tigris, then a second and a third of the same name, yet not the same stream nor flowing from the same source; for the first-mentioned of them flows from Armenia and the second from Matiene; and the fourth river is called Gyndes, which Cyrus parted once into three hundred and sixty channels. When this country is passed, the road is in the Cissian land...” (Herodotus, V, 52). The peoples mentioned in the statement above appear in another story where the despot of Miletus, Aristagoras shows a bronze board with outlines of all the countries on Earth, and names the peoples in the neighbourhood. According to Aristagoras “here are the Ionians, and here the Lydians... and next to the Lydians (said Aristagoras in his speech) “you see the Phrygians, to the east, men that of all known to me are the richest in flocks and in the earth’s produce. Close by them are the Cappadocians, whom we call Syrians; and their neighbours are the Cilicians, whose land reaches to the sea yonder, wherein you see the island of Cyprus lying; the yearly tribute which

acceptance in the professional literature that the Pactyes were the ancestors of the Afghans, but it would be a huge mistake to connect the Pactyes to the Pashtuns (see Грантовский Е. А., 1963, 10). Some state that the toponym Pudu mentioned in the Chinese sources is probably connected with the ethnic name of the Pactyes (see Литвинский Б. А., 1972, 164).

⁵ Հարությունյան Բ. Հ., 1998, 78–79. Of great importance is Movses Khorenatsi’s data, according to which Tigran raises troops “from the territory of Cappadocia” too (Book A, Chapter 29). It can only concern Tigran Yervandyan.

they pay to the king is five hundred talents. Next to the Cilicians, here are the Armenians, another people rich in flocks, and after the Armenians the Matieni, whose country I show you; and you see the Cissian land adjoining theirs; therein, on the Choaspes (yonder it is), lies that Susa where lives the great king, and there are the storehouses of his wealth” (Herodotus, V, 49).

The western frontier of the IV or Cilician Satrapy can be easily defined because it used to border on the I Satrapy (Herodotus, III, 90) in the west the common frontier of the two satrapies was the distant western part of the Cilician Taurus. The natural border of the Cilician Satrapy was Cilician Taurus in the North and the Southern mountain chains of the Anti-Taurus. According to Herodotus, the border of Cilicia and Syria in the south was the city Posideion (Herodotus, III, 91), which is Posidium north to Laodicea, South to Mount Casius (Jebel Aqra). The data on the North-Eastern borders of Cilician Satrapy provided by the historian are very controversial and incomplete (see above V, 49; V, 52 statements). Trying to approximately clarify the borders of the Cilician Satrapy, let us now turn to the Cappadocian territory which is of central importance in the present matter. Thus, Herodotus states that the Cappadocians made a separate satrapy with other nations: “The third comprised the Hellespontians on the right of the entrance of the straits, the Phrygians, Thracians of Asia, Paphlagonians, Mariandynians and Syrians (Cappadocians – KH. H.); these paid three hundred and sixty talents of tribute” (Herodotus, III, 90). During the Greek invasion of Xerxes these nations’ participation was as follows: “The Paphlagonians in the army had plaited helmets on their heads, and small shields and short spears, and javelins and daggers withal; they wore the shoes of their country, reaching midway to the knee. The Lygyes and Matieni and Mariandyni and Syrians (Cappadocians – Kh. H.) were equipped like the Paphlagonians. These Syrians are called by the Persians Cappadocians. Dotus son of Megasidrus was commander of the Paphlagonians and Matieni, Gobryas son of Darius and Artystone of the Mariandyni and Lygyes and Syrians. The Phrygian equipment was most like to the Paphlagonian, with but small difference... The Armenians, who were settlers from Phrygia, were armed like the Phrygians. Both these together had for their commander Artochmes, Darius’ son-in-law” (Herodotus, VII, 72 – 73). The Cappadocians happen to be called Syrians in another episode: “Now the Cappadocians are called by the Greeks Syrians, and these Syrians before the Persian rule were subjects of the Medes, and, at this time, of Cyrus” (Herodotus, I, 72). Also, “the river Halys flows from the south between the Syrians (Cappadocians – KH. H.) and Paphlagonians, and issues northward into the sea called Euxinus” (Herodotus, I, 6).

The place in Cappadocia, called Pteria, was near the city of Sinope (Herodotus, I, 76), which means they spread westward of the Halys. According to the recorded accounts of Herodotus, the Syrians lived near the rivers Thermodon and the Parthenius (modern Koja-Irmak) (Herodotus, II, 104).

The Cappadocians spread east to Paphlagonia. According to Herodotus, Sinope was within Paphlagonia (Herodotus, I, 6, 72). According to Strabo, the River Halys was the boundary of the Paphlagonians and the Leuco-Syrians ("White Syrians"), to whom Amisus belonged (Strabo, XII, III, 9, 12). Plutarch writes that Sinope belonged to the Syrians (Plutarch, Lucullus, XXIII). Judging by the accounts of Strabo the Syrians simultaneously inhabited Sinope and its surroundings (Strabo, XII, III, 5).

Divergent accounts bring us to the conclusion that River Halys was an administrative and by no means an ethnic boundary for Paphlagonia and Cappadocia and that cross-ethnic invasions were perfectly possible either from the East or from the West to the Halys. Hecataeus of Miletus provides a piece of valuable account: "Chadisia is the city of the Leuco-Syrians" and "Themiscyra is a plain from Chadisiato Thermodon"⁶. According to Strabo, the Themiscyra's plain stretches between the Rivers Thermodon and Iris, from the seaside to the Pontus Mountains. In the east Themiscyra bordered on Sidene (Polemonium, present-day Bolaman) (Strabo, XII, III, 15 – 16). Comparing Strabo's accounts with those of Hecataeus we will infer that Chadisia should be located West to River Iris, otherwise, if we locate it East to the Thermodon, the territory between the Iris and the Thermodon will fall out of Themiscyra plain which will contradict Strabo's accounts. The piece of information valuable to us consists in the fact that in the North-East Cappadocia reached River Thermodon. Pompeius Trogus wrote that Cappadocia also reached the Thermodon⁷. Another valuable account is added to the above mentioned ones. According to Aeschylus Scholiast, Themiscyra, mentioned by Aeschylus, is either the name of a place or a river in Armenia. According to Scholiast, it is a city in Scythia⁸. As a river the Themiscyra is the Thermodon, but as a city of Scythia, we must focus on the fact that the territory and tribes of the 19th Satrapy were perceived by the ancient authors as Scythia.

According to the sources, the Thermodon originated from the Armenian Mountains (Amazonian Mountains)⁹. According to Scholia of "The Argonautica" by Apollonius, Metrodorus of Scepsis reports that the Thermodon used to be called

⁶ Латышев В., 1947, № 1, 301.

⁷ Латышев В., 1949, № 1, 251.

⁸ Латышев В., 1947, № 1, 307.

⁹ Латышев В., 1949, № 4, 242, 303.

Araxes¹⁰. Consequently, we can easily infer that the border of Cappadocia in the North-East was the Thermodon and to the West of it lay the lands of the White Syrians and Cappadocians. In the south the Cappadocians did not spread to the South of the Halys. However, as it will be stated below, Cappadocia spread rather to the South, South-East of the Halys already in the 5th century B. C.

We believe that the important accounts provided by Herodotus can raise serious misconceptions unless discussed in the context of the 5th century B. C. Thus, he wrote: “the boundary of the Median and Lydian empires was the river Halys; which flows from the Armenian mountains first through Cilicia (indication belongs to us – Kh. H.) and afterwards between the Matieni on the right and the Phrygians on the left; then passing these and flowing still northwards it separates the Cappadocian Syrians on the right from the Paphlagonians on the left. Thus the Halys cuts off wellnigh the whole of the lower part of Asia, from the Cyprian to the Euxine sea. Here is the narrowest neck of all this land; the length of the journey across is five days, for a man going unburdened” (Herodotus, I, 72). The hypothesis that the Cilicians lived on the territory of Caesarea-Mazaka dominates in Historical Literature¹¹. However, the quoted part obviously dwells in Cilicia, not the Cilicians, which geographically differs from the Cilician Satrapy, and it is utterly groundless to draw the border of the Cilician Satrapy so far in the North. In the given account of Herodotus, Cilicia is a separate geographical and administrative unit which really outstretched within the district of Caesarea-Mazaka. To ignore this fact means to misinterpret the accounts of the Historian which make a logical unity. Writing about “The Royal Road”, Herodotus noted that one part of the road extended from Cappadocia through Cilicia and the part passing through Cilicia (the 4th or Cilician Satrapy), had only 15,5 - parasang length (over 90 km). In fact, if we accept for a moment that Cappadocia and Cilicia bordered on the district of Caesarea-Mazaka, we will thus completely ignore the distinct indication of the Father of History that road outstretched from Cilicia to Armenia and, most importantly, that the Euphrates was the border of Cilicia and Armenia. Consequently, the starting point of the part passing through Cilician Satrapy having the small length of over 90 km, if we start from Caesarea-Mazaka, will never reach the Euphrates. However, in order to reconstruct the passage of the Persian “Royal Road”, the researchers have arbitrarily redrawn the historico-geographical borderlines. Thus, relying on the accounts provided by Herodotus (V, 52), some researchers, like H. Manandyan, consider

¹⁰ Латышев В., 1947, № 3, 293.

¹¹ Хазарадзе Н. В., 1973, 113.

Melitine a part of Cilicia¹², allocating large territories to the Cilician Satrapy in the North-East.

On the whole, in the historico-geographical maps devoted to the Persian Empire, Comana Pontica is mentioned as one of the most important stations of the “Royal Road” passing through Cappadocia, from here the road passed the Halys and reached Melitine which was considered to be a part of Cilicia. In this kind of road mapping Armenia was, in fact, deprived of the territories lying west to the Euphrates (future territory of Armenia Minor), which entirely contradicts the accounts of Herodotus according to which the Halys flew from the Armenian Mountains. It is true that at least at the end of 5th century B.C. Armenia was bereft of its territories adjoining the Black Sea, but it kept the districts of the river Gail (“Wolf”, Lycus) and of the upper stream of the Halys. In this case, naturally, Melitine cannot be regarded as a part of Cilicia. Additionally, the important data provided by the “Father of History” confirms that the border of Cilicia and Armenia is the navigable river called the Euphrates. It directly leads to the conclusion, that two countries must have bordered on a stretch of land where the stream of the river Euphrates was navigable. Whereas the river near Melitine was not, as there were a lot of waterfalls and rapids there. Besides, if the border of Cilician Satrapy reached so far in the North-East, in that case one of the important parts of Ancient Armenia, Commagene, would be in the territory of Cilicia and such a state of things would be logically irrelevant to the historical reality of the 3rd century B. C. Otherwise we would have to ignore the important fact that Tsopq and Commagene made a separate country in the 3rd century B. C. and the king of Commagene Antiochus I considered his ancestors to be the rulers of Armenia (Orontes-Aroandes-Eruand)¹³. To suppose that Tsopq has regained Commagene from Cilicia (which would mean from the Seleucians) is utterly impossible in the present circumstances. We should take into account the fact that the “Royal Road” in Armenia never crossed the river Tigris, but in the case of fitting it to Melitine, the way would inevitably cross the Tigris which, is however, impossible as

¹² Մանանդյան Հ., 1977, 63–64. One of the Babylonian documents of the period of Darius II also proves that Melitine was a part of Armenia which also mentions the governor Shamesh-barakku of the people of Urashtu (Urartu) and Melidu (see Unger E., 1928, 32). Urashtu-Urartu corresponds to Armenia, and Melidu-Melitine, mentioned with the latter, was the indivisible part of Satrapic Armenia and the accounts of Herodotus come to prove this. In our opinion the separate mentioning of Melidu is due to the fact that Melidu becomes the centre of Pactyica after Darius I's administrative redrawings, and as a result one of the centers of XIII Satrapy which stayed within Armenia, in spite of new administrative changes, and its ruler, i.e. the satrap, continued bearing the title of “the Governor of Urashtu and Melidu (in broad sense Pactyica) people”. So, we can state that Melitine and the other parts, to the west of the Euphrates, the territory of futur Armenia Minor were the indivisible parts of the country of Armina-Armenia during the whole period of the Achaemenid reign.

¹³ Тицацн Г., 1956, 71–73.

the crossing of the Tigris was done in the country of Matiene (Assyria) according to the primary source. Acknowledging the fact provided by Herodotus (1,72), that Cilicia was located in the territory of Caesarea-Mazaka and has no connection with the 4th or Cilician Satrapy, it geographically coincides with the country Patuca-Pactyica occupied by Aram-Armani-Erimena at the end of the 7th c. B. C. Herodotus' information on the "Royal Road" reflects the facts of around the middle of the 5th century B. C. Consequently, we should conclude that Armenian Satrapy had lost Patuca-Pactyica in the 5th century B.C. and Caesarea-Mazaka was truly one of the main points of the "Royal Road", but already within the 3rd Satrapy. The territorial expansion of Cappadocia can be seen at the beginning of the Greek Invasion of Xerxes. So, if the Ligyes, which are the same Lycaonians according to us, are left out of the Satrapy list of Herodotus, they are mentioned together with the Mariandyni and Syrians (Cappadocians – Kh. H.) under the joint command during the Greek Invasion of Xerxes. Xenophon also writes about the territorial expansion of Cappadocia. The Greek Historian confirms that Cappadocia reached Dana (Tyana, Xenophon, *Anabasis*, I, II, 20) in the end of the 5th century B. C., while Lycaonia and Cappadocia made one administrative unit having Mithradates for their governor (Xenophon, *Anabasis*, VII, VIII, 25).

The Persian royal court had done some administrative redrawing for some unknown reasons to us in the middle of V century B. C. The boundaries of Cappadocia were enlarged to the south and the southern coastal parts of the Black Sea up to Cotyora (Xenophon, *Anabasis*, V, V, 6; VI, I, 15) had been included into Paphlagonia, and Pactyica had passed to Cappadocia from the Armenian Satrapy. The region of Caesarea-Mazaka should be pointed out also due to the fact that Caesarea was the main road junction leading to Armenia and was also the important cross-road of the trade highway taking from the great Cilician trade centre Tarson to the Black Sea. Later on, Alexander Macedonian, starting from the Gordium city of Phrygia, also basically moves in the direction of the "Royal Road". He moves first to Ancyra, one of the cities of Galatia, north to which was Paphlagonia; then crossing the Halys to Cappadocia "occupied the lands on this side of the river Halys and more territories in the opposite part of the river" (Arrian, *Anabasis Alexandri*^{II, 4, 2}). In fact, Alexander occupies mainly the western and southern parts of this large satrapy and doesn't invade the Northern Cappadocia. Hence the lands, located in this side of the river Halys, should be placed within the territory north to the lake Tatta (modern Tuz Gölü) which comes to prove the territorial enlargement of Cappadocia in the 4th century B. C. And the opposite side of the river already shows the lands inside of the river Halys. Alexander invades Cilicia from the Cilician Gates (the pass of

Gouglak) where Cyrus had pitched a camp decades ago, according to Arrian and Rufus (Arrian, *Anabasis Alexandri*^{11, 4, 3}; Rufus Curtius, III, IV, 1¹).

Hence, the above-mentioned facts come to prove that since V century B. C. the enlarging of Cappadocia in the southern direction has not only been stated in the sources, but has also reached rather large scale according to the statements of the same sources. Patuca-Pactyica had completely passed to Cappadocia, its inhabitants being ethnically related. The sources state, that a part of the Mushki-Phrygians have settled in district of Caesarea-Mazaka. In this regard, B. Haroutyunyan draws attention¹⁴ to a piece of interesting information given by Flavius Josephus: “The Meschenians, founded by Meschos, are to-day called Cappadocians, but a clear trace of their ancient designation survives; for they still have a city of the name of Mazaca, indicating to the expert that such was formerly the name of the whole race” (Josephus Flavius, *Jewish Antiquities*, I, 125). In the genetics of the tribes and peoples as well the Meschenians are identified with the Cappadocians, whose ancestor was Moschos¹⁵. It’s an interesting fact that Strabo also described Mazaka as the metropolis of the tribe, whose inhabitants were called the Mazaceni (Strabo, XII, II, 7-9). Constantine Porphyrogenitus noted too that Caesarea initially used to be called Mazaca by the name of the Cappadocians’ ancestor Mosoch (De Thematis, I, 7, 20).

The name of Katpatuca-Cappadocia may have been established during the Persian reign, when the 3rd Satrapy was taking shape and is closely connected with the country-name of Patuca. Or, perhaps, the name of the country of Patuca was spread by the Medians, moving from East to West in the early 6th century B. C., in the lands of the Halys’ bend; later on, the name of Patuca-Pactyica becomes the name of the other country – Katpatuca-Cappadocia. If in case of Cappadocia “kat” means “lower” or “inner” and the whole name means Lower or Inner Patuca, then the territories being beyond its opposite side could be perceived this way, compared with Patuca-Pactyica and could be occupied by the Median invaders. Probably I. Diakonoff is right, when considering the lands inside the Halys bend to be Armenia-dependant parts, from which Cappadocia (the 3rd Satrapy) was formed and joined to the other central parts of Asia Minor during the Persian reign¹⁶. It’s also possible that the name of Katpatuca originated after the occupation of Patuca by Aram (Aramani) and the lands North to it were called Cappadocia which the Medians passed to Armenia after the Halys battle in 585. However, later the name Cappadocia disappeared in the Northern parts and was established in the South. Locating one group of the Mushki-Phrygians in the district of Caesarea-Mazaka implies a different

¹⁴ Հարությունյան Բ. Հ., 1999, 74–75.

¹⁵ Латышев В., 1948, № 3, 237, 293.

¹⁶ Дьяконов И., 1956, 356, 337.

explanation to the datum of Herodotus regarding the Armenians as the Phrygian migrants. The Mushki, living in the district of Caesarea-Mazaka, were in the far west of the Armenian political reign for a long time, and according to the “Father of History” Khorenatsi, Nahapet (Forefather) Aram made them learn Armenian and made them his people; thus the Greek World could really consider them to be Phrygian migrants with whom the Greeks came in contact in the first place. The Herodotus’ Armenians were just the same Mushkians and the point mainly concerns the historical memory. Probably, Patuca-Pactyica, which was located in the district of Caesarea-Mazaka and was reported to be Cilicia in the writings of Herodotus (I, 72), was mentioned by the name of Cilicia in the writings of Strabo and Ptolemy as one of the strategies of Cappadocia (Strabo, XII, I, 4; II, 7; Claudii Ptolemaei Geographia^{VI, 14)} which originated in the ancient times. But Pactyica as a country was larger than the strategy of Cilicia. We believe that the Persian “Royal Road” had the following run in a certain part of Cappadocia (Patuca-Pactyica – Kh. H): Caesarea-Golden Comana-Kokison up to Marash. Marash was already within Cilicia, from where, this part of the way, taking into account about 90 km of its length we would reach Zeugma, where the Euphrates was navigable and thus indeed the Euphrates would be the borderline between Cilicia and Armenia.

Now let’s turn to the run of the way East of the Euphrates in Armenia. Judging by the opinions of the researchers, Armenia bordered on Matiene near Jezireh-Ibn-Omar¹⁷, South to the Lake Van¹⁸. We believe that Armenia bordered on Matiene in a region, where the Tigris succeeded by the Great and Little Zabes and the Gyndes could be crossed by ship. Herodotus mentioned four navigable rivers: thus pointing out to both the navigability of those rivers and to the four river crossings whereby the way should continue successively.

The way ran to the South from Gyndes, towards Chala and then from the Zagrus Pass up to Susa. Taking into account the geographic topography, there is no doubt that Matiene is Assyria itself in the given historical account which was already called Media in the late 5th century B. C. (Xenophon, Anabasis, II, IV, 27). Probably the reason for this was that after the fall of Assyria, the Northern Mesopotamia had passed to Media. Rufus wrote: “The rivers (the Euphrates and the Tigris– Kh. H.) themselves flow from the mountains of Armenia, and then with a wide separation of their waters continue the course which they have begun. Those who have noted the greatest extent of space between them in the neighbourhood of the mountains of Armenia reported its measure as 2500 stadia. When the same rivers cut through Media and the land of the Gordyaei, they come closer together, and the farther they

¹⁷ Манандян Я., 1985, 15.

¹⁸ Մարգարյան Գ. Խ., 1988, 68.

flow, the narrower is the breadth of land that they leave between them. They are closest together in the plains which their inhabitants call Mesopotamia; for they enclosed this in between them on both sides” (Curtius Rufus, History of Alexander, V, I, 13 – 15). The Armenian Mountains corresponded to the Masius Mountains, but only the Tigris could flow through the regions of the Medians and the Gordyaei, hence the country of Matiene is also mentioned as a region of the Medians. It’s important to state that Herodotus doesn’t mention the river-crossing of Tigris for entering Matiene from Armenia, which shows that Matiene-Assyria spread on both the right and the left banks of the Tigris. In our view the part of the “Royal Road” passing through Matiene-Assyria should stretch to the south of the Tigris and the Eastern Khabur’s junction, from where the Tigris succeeded by the Great and Little Zabes and the Gyndes was convenient for both navigation and as a river crossing. In case of constructing such a run the lands lying to the west of the Tigris (from the junction part of the Eastern Khabur), starting from Mygdonia-Mtsbin (Nisibis) should be viewed within Armenia, as the “Royal Road” didn’t cross the Tigris in Armenia proper. In case of H. Manandyan’s reconstruction of the way (from Malatia through the field of Kharberd towards the river Tigris near the Amid-Diarkir and from here towards the present-day Jezireh, which was probably in the country of the Matienians¹⁹) it would cross the Tigris for several times in Armenia, but this contradicts Herodotus’ historical accounts as the way crossed the Tigris in Assyria.

The fact that some northern parts of Assyria were within Armenia, may be shown by the data of the Behistun Inscription. Hence, the rebels struggled against the Persians in a place called Izala in Assyria²⁰. B. Harutyunyan supposes that the rebels were not the first to attack, but (from the political viewpoint) the struggle was in the territory of Armenia proper²¹. This assumption is restated in the data of the Akkadian version of the inscription where Izala is directly reported to be in the territory of Urashtu (Armenia), with no connection to Assyria²². It means that Izala was one of the places of Armenia. Regardless of the variants of the location of Izala in the North-Western Mesopotamia, it’s clear that the “Royal Road” could pass through the part of Mesopotamia belonging to Armenia which had the only convenient run in that part (see below) and besides the length of the way (56^{1/2} parasangs=about 350 km) could only pass in this line.

A number of data come to prove that fact that the North-Western parts of Mesopotamia were within Armenia (from the political viewpoint) already at the end

¹⁹ Մանանդյան Հ., 1977, 64.

²⁰ Kent R. G., 1953, 124.

²¹ Հարությունյան Բ. Հ., 1998, 71.

²² Malbran-Labat F., 1994, 98, 114.

of the 7th century B. C. Relying on “The Gadd Chronicle” we can state that Armenia expanded in the Southern direction. So, “The Chronicle” about Nabopolassar, says that in June – July of 609 B. C., hurrying to help his garrison, besieged in Harran: “The king of Akkad came to the help of his troops [but made no] attack and went up [to the land of] Izalla and many of the cities in the mountains [he captured]..... their..... he burnt with fire. At that time the army..... as far as the district of Urartu [marched and stayed] in the land until [the month of..] plundered their [cities (?)]. The garrison which the ki[ng of Akkad had set up within it] they..... and to the city of... they went up..... the king of Akkad returned to his land”²³. The events of 608 B. C. are described as follows: “In the eighteenth year of Nabopolassar, in the month of Elul, the king of Akkad mustered his army and following the bank of the river Tigris went up to the mountainous terrain of Bit-Hanunia which is a district of Urartu; he burned the cities with fire and took booty in great quantity. In the month of Tebet the King of Akkad returned to his own land”²⁴.

In one of his works, examining the data provided by Movses Khorenatsi, B. Haroutyunyan makes prominent assumptions which concern not only the history of Armenia but also that of Western Asia²⁵. Relying on the results of the author’s investigation we will try to make a comparative analysis of certain issues based on “The Gadd Chronicle” and “The History of Armenia” by Movses Khorenatsi.

According to B. Haroutyunyan, Khorenatsi’s Nahapet (Forefather) Aram is identified with Erimena (Aramani) king of the Urartian inscriptions, who has been the “nameless” king of the Armenians mentioned in “Cyropaedia”. Indeed, the name of Aramani is pronounced Ἀραμανίος in Greek, which has turned into Ἀρμένιος, giving grounds for mixing it up with the “Armen-Armenian”, ethnonym given to the Armenians by the neighbours²⁶. Examining Khorenatsi’s data on Aram, B. Haroutyunyan shows that Aram (Aramani) was a real historical person, who had really carried out an active foreign policy enlarging the boundaries of Armenia nearly in all directions and governing from 631 to 608 B.C. We share the trustworthy assumption of the author that Urartu of “The Gadd Chronicle” is not the Kingdom of Van, but the country of Erimena, its clash with the King of Babylonia still being doubtful. By the author’s assumption, Nabopolassar fought against the Assyria in the region of Izala or Itsala²⁷. But we are more inclined to accept I. Diakonoff’s viewpoint, according to which Nabopolassar couldn’t fight against Ashur-uballit and

²³ Wiseman D. J., 1956, 63. See also Gadd C. J., 1923, 41–42; Дьяконов И., 1981, 38.

²⁴ Wiseman D. J., 1956, 65; Дьяконов И., 1981, 39.

²⁵ Հարությունյան Բ. Հ., 1998, 73–75.

²⁶ Ibid., 24, 73.

²⁷ Ibid., 74.

the army of Egypt in Itsala, as later they appeared in Carchemish. Accordingly, taking into account B. Haroutyunyan's research, it's possible to assume that Nabopolassar really attacked Aram (Aramani) in Izala, who must have conquered the Northern Mesopotamia after 625²⁸. In fact, Babylonia on the one hand and Media on the other hand tried to suppress Armenia's further political encroachment. Supposedly the Armenian King was worried about the fall of Assyria, the destruction of Nineveh and he tried to renounce his elder ally. Probably Babylonia profited from the Armenians' revolt against Media and was the first to attack trying to regain the former lands of Assyria seized by Armenia. Babylonia attacked Armenia twice (in 609 B. C. and 608 B. C.) in Izala and Bit-Hanunia. I. Diakonoff's identification of Bit-Hanunia with Khnus is obviously unsuccessful²⁹. Judging by the inscription, however the invasion took place in the Tigris' basin. It's clearly stated in the inscription that the king of Akkad reached the mountains of the Bit-Hanunia, marching along the Tigris. Bit-Hanunia cannot be identified with Khnus also for the reason that the Aratsani is not mentioned in the inscription which is known in the Assyrian cuneiform texts³⁰. On the other hand, it's scarcely possible that Media would tolerate Babylonia's further invasion into the territory of its younger ally.

It's not excluded that Babylonia and Media coordinated their plans and actions against Armenia in different directions, taking into account the military potential of Aramani-Erimena. However, neither Nabopolassar nor Kyaxares clashed with the army under the direct command of Aram (Aramani) and that's why the name of the Armenian king is not mentioned in the inscription. There is a very important point in the statement above: Kyaxares fought against the garrison of an unknown king in Urashtu (Armenia). It's not clear to I. Diakonoff, whether it was the King of "Akkad", "Urartu" or "Assyria". In our opinion it goes without saying that the Armenian King Aramani-Erimena is meant here.

Bit-Hanunia may be identified with the Kaniun province of Urartu mentioned in one of the letters to Sargon II³¹, which is between the province opposite of the Ukkians and Alzi. The Ukkians lived to the East of Judi Dagh, while Alzi is the Armenian Aghdznik. It means that Kaniun geographically matches Korduk. According to N. Adonts, Kaniun reminds of Qana-one of the settlements in the region of Judi, which Sennacherib had reportedly occupied with Tumurru (Armenian

²⁸ Ibid., 62.

²⁹ One of the distorted parts of inscription concerning the events of 611 B. C. has been restored by I. Diakonoff as Shupria, which is doubtful (see Дьяконов И., 1981, 34–64).

³⁰ Luckenbill D. D., 1926, № 584, 604.

³¹ Дьяконов И., 1951, № 50 (4).

Tmorik) and with the region of Kibshu (Gefsh) of Ashur-risua³². Qana and the other settlements were on the border of Kutmuhi³³.

So we can conclude that the second offensive of Nabopalassar had Korduk for its target. Accordingly, as can be seen from the inscription content, the invasion was for the sake of plunder. Even if Babylonia had occupied Izala and Bit-Hanunia, then after the division of Assyrian heritage, Northern Mesopotamia passed to Media and the north-western parts of the Mesopotamia might be returned to Armenia which is proved by the data of the Achaemenid period.

As Movses Khoranatsi noted, Korduk had been in the territory of Armenia, as Aram moved to the Assyrian field through Korduk, which means that Korduk was already in Armenia. If we take into account the fact that Barsham was the first to attack according to the data of the “Father of History”: “The same Aram, once the war with the people of the east was over, marched with the same force to Assyria. He found there a certain Barsham of the race of giants, ruining his land with forty thousand armed infantry and five thousand cavalry. He was crushing the whole region by the severity of his taxes and turning it into desert. Aram opposed him in the battle and chased him through Korduk to the Assyrian plain, slaughtering many of his men; and Barsham, encountering his [Aram’s] lancers, was killed” (Movses Khorenatsi, Book A, chapter 14), therefore it’s possible that Nabopolassar, under the name of Barsham, then had to leave the North-Western part of the Mesopotamia to Aram, as Nabopolassar didn’t mention that he had occupied those regions, but he spoke only of the plunder after the invasions into Izala and Bit-Hanunia. Actually, Aram or maybe his successor (Hrachya-Rusa III, 608–586 B. C.³⁴) must have seized the parts of Assyria in order for Armenia to be initially attached to Media and then to the Achaemenid Iran. The fact that Nabopolassar organized his second invasion to Korduk, can be inferred from Khorenatsi’s data that Aram relinquished the territories of Assyria to the successors of the home of Kadmos (Movses Khorenatsi, Book A, chapter 14), i. e. Bit-Hanunia is geographically the Cadmea House.

According to ancient sources, the Armenians went out of the borders of the Armenian Highlands. According to Strabo, the Armenians reached Calachane and Adiabene (Strabo, XI, XIV, 8). He repeated the same in another episode saying that some of the followers of Armenus had settled in Acilisene, “which in earlier times was subject to the Sopheni, whereas others took up their abode in Syspiritis, as far as Calachane and Adiabene, outside the Armenian mountains” (Strabo, XI, XIV, 12).

³² Աղունգ Ն., 1972, 212.

³³ Luckenbill D. D., 1927, № 244, 295. The author identifies Kutmuhi with Commagene, which is wrong. See also Дьяконов И., 1951, № 57, 58.

³⁴ Հարությունյան Բ. Հ., 1998, 84.

The place of Calachane is supposed to be South-East of the present-day Khabur-su, between this and the river Great Zab, and Adiabene was South to Calachane in the Northern Assyria³⁵. It's not accidental that Strabo considers the Medians, Armenians and Babylonians as the most numerous tribes of the country Adiabene (Strabo, XVI, I, 19). It means that the Armenians made up a tangible number in the country's population since ancient times. The Historian Tovma Artsruni also states that the Armenians reached Calachane and Adiabene: "Xerxes and his people returned and were presented (by Cyrus the Great) with the fortress of Tmorik and the bank of Nineveh"³⁶. According to B. Haroutyunyan, those accounts refer to the occupation of Tmorik by Artashes I³⁷. In our opinion in the case of Artashes I we can assume that Tmorik was reoccupied, as till the late 4th century Tmorik must have been an inseparable part of Armenia. Let's not forget the fact that the name of Artashes in Armenia is mentioned as Artochmes-Artuchas in the 5th century B. C.³⁸. In another statement Tovma Artsruni uses the "whereabouts of Nineveh" instead of the "bank of Nineveh"³⁹, i. e. the whereabouts of Assyria. Tmorik was situated in the upper course of the Eastern Khabur and under the "bank of Nineveh" we should probably understand the Tigris and the Eastern Khabur junction. B. Haroutyunyan dwells on very interesting data of Pavstos Buzand, according to which king Pap claimed Caesarea, Urhai and 10 more cites from king Vaghes (Emperor Valens 364 – 378), which probably never materialized. However, the important fact is that the historical memory of the Armenian nation considers the mentioned cities with their surroundings as the Armenian country, on which, according to the historian, representing the national ways of thinking, king Pap could encroach. Developing his idea, B. Haroutyunyan points out: "The History of Armenia rules out any other period of time in which the Armenians would have succeeded to control the given territory, hence both the region of Caesarea and Urhai could have been occupied in the final 30 years of the 7th century (B. C.)"⁴⁰.

The data that some parts of Assyria were attached to Armenia (in the north) can be derived, from the writing by Herodotus, where the IX satrapy of the Achaemenid Persia is mentioned: "Babylon and the *rest of Assyria* (underlining is ours – Kh. H.) rendered to Darius a thousand talents of silver and five hundred boys to be eunuchs; this was the ninth province" (Herodotus, III, 92). Naturally, Babylonia could not be

³⁵ Մանանդյան Հ., 1984, 292.

³⁶ Թովմա Արծրունի և Անանուն, 1985, 67.

³⁷ Հարությունյան Բ. Հ., 2001, 281.

³⁸ Кркаяшарян С. М., 1979, 129–130. See also Կրկյաշարյան Ս. Մ., 2005, 58, 59.

³⁹ Թովմա Արծրունի և Անանուն, 1985, 62.

⁴⁰ Հարությունյան Բ. Հ., 1998, 70.

regarded as part of Assyria here (cf. with the X satrapy). Accordingly, in the given data the “rest of Assyria” directly prompts the idea that Assyria was really deprived of some of its parts which were within Armenia, according to the confirmation by other sources. It’s true that during the rebellion against Darius one part of Assyria with its centre in Arbela was joined to Media⁴¹, but after suppressing the rebellion it must have joined the 9th satrapy.

The mentioned data are also important in making accurate historical-geographical assumptions and clarifying the Southern boundaries of Satrapic Armenia. Arrian reports that after Thapsacus Alexander marched into the country called Mesopotamia, “keeping on his left the Euphrates and the mountains of Armenia” (Arrian, *Anabasis Alexandri*^I 7, 3). In our opinion we must understand the Masius Mountains as “the Armenian Mountains”, which were a part of Taurus according to Strabo: “The mountains (know Parachoathras) on the north, then, bear these names, whereas those on the south, on the far side of the Euphrates, in their extent towards the east from Cappadocia and Commagene, are, at their beginning, called Taurus proper, which separates Sophene and the rest of Armenia from Mesopotamia; by some, however, those are called the Gordyaeen Mountains, and among them belongs Masius, the mountain which is situated above Nisibis and Tigranocerta. Then Taurus rises higher and bears the name Niphates; and somewhere here are the sources of the Tigris, on the Southern side of the mountainous country” (Strabo, XI, XII, 4). As we can see Masius and the Gordyaeen Mountains are considered to be the branches of Taurus. In another episode Arrian writes: “Leaving the Tigris, Alexander passed through the country of Aturia with the Gordyaeen mountains on his left, and the Tigris on his right” (Arrian, *Anabasis Alexandri*^I 7, 7). The Gordyaeen Mountains mentioned here (arm. Kordvac Mountains) spread to the East of Masius Mountains. Actually Masius Mountains are the continuation of Kordvac Mountains. Very important data are provided by Arrian which clarify the Southern border of Armenia: “As for Dareius, he fled straight from the battle (Gaugamela – Kh. H.) by the Armenian mountains towards Media” (Arrian, *Anabasis Alexandri*^I 16, 1). But Plutarch writes: “The plain (Gaugamela – Kh. H.) between the Niphates and Gordyaeen mountains was all lighted up with barbarian fires...” (Plutarch, *Alexander*, XXXI). The Niphates Mountains were really in Armenia with the name of Npatakan Mountains (Jogha). But Plutarch gives greater prominence to the content of Gordyaeen and Npatakan Mountains from the geographic point of view, extending them more to the South as Dasn Mountains were South to Npatakan Mountains. So, Darius III ran to Media through Dasn and Npatakan Mountains, and the Median-Armenian borderline was probably Koh-i-Nihorakan Mountains, which were also regarded as Npat Mountains, in our opinion.

⁴¹ Kent R. G., 1953, 124.

Strabo's Nibarus (Strabo, XI, XIV, 2; 14) is identified with the Koh-i-Nihorakan Mountains⁴² by J. Marquart. According to Diodorus of Sicily, Darius fled to the upper satrapies (XVII, 64, 1) after being defeated in the battle of Arbela. The first one of the upper satrapies was surely Armenia and after crossing it Darius entered the next upper satrapy which was the Media.

The Armenian sources also provide data about the Southern border of Satrapic Armenia. According to Movses Khorenatsi, Forefather Aram (Aramani), after killing Niwk'ar Mades "he subjected to tribute his land as far as the mountain called Zarasp until the reign of Ninus over Assyria and Nineveh" (Movses Khorenatsi, Book A, chapter 13). The mentioning of Ninus (Shamshi-Adad V the husband of Shamiram-Semiramis-Shammuramat) shows that within the given data the king of Urartu Arame features as Nahapet (Forefather) Aram, and Niwk'ar Mades identifies with Madyes the son of Prototydes. According to Herodotus, Madyes was the Scythian king who reigned in the second half of the 7th century B. C.⁴³. As we see Zarasp is the Southern border of Armenia according to Movses Khorenatsi. The data of Sebeos, connected with Vahram Chobin or Mihrevandak are also of great interest. The Persian general Vahram Mihrevandak who had revolted against Khosrov II Apruez, promised to Armenian lords to rebuild the Armenian Kingdom within its former borders if they helped him: "I (Vahram Mihrevandak – Kh. H.) shall give up for you all the land of Armenia as far as the Caucasus and the Pass of the Aluank'; and on the side of Syria, Aruastan, Nisibis, and Nor Shirakan as far as the borders of the Arabs (the Tajiks), because that was yours in the time of your ancestors; in the West, as far as Caesarea of Cappadocia. I shall not presume to pass beyond [Mt.] Zarasp"⁴⁴. Noteworthy is the fact that according to the Persian general the borders of Armenia used to be so in the ancient times. Some indirect datashow that the Southern border of Armenia in the Achaemenid period really passed through the territory of Zarasp. The tribe of Orontes mentioned by Pliny is really located in the region of Revanduz⁴⁵. According to H. Manandyan, the name of one province of Vaspurakan Aruantunik (Eruandunik) must have some connections with those Orontes (according to S. Yeremyan the right pronunciation is the Oroandes)⁴⁶. That province was also called the Hayots Dzor ("valley of the Armenians) and was located south to the Van city in the valley of the river Hayots Dzor (Khoshab). According to H. Rawlinson,

⁴² Մարկվարտ Հ., 1961, 212, 226.

⁴³ Հարությունյան Բ. Հ., 1998, 26, 60.

⁴⁴ Պատմություն Սեբեոսի, 1979, 53, 78. The investigators correct Sebeos' Zarasp to "zAraskh" (see Հարությունյան Բ. Հ., 2001, 328), which in both cases shows that the southern border of Armenia has reached till the south-western coasts of Lake Urmia in that period.

⁴⁵ Մանանդյան Հ., 1984, 309; Երեմյան Ս., 1968, 112.

⁴⁶ Մանանդյան Հ., 1984, 309; Երեմյան Ս., 1968, 112.

the name of the Orontes can be found in the toponym of the present-day settlement of Revanduz and in the Kurdish ravand tribe's name (Oront>Yervent>Revent)⁴⁷.

Below an attempt has been made to represent our viewpoints about the location of the toponyms such as Zuzahya, Autiyara, Tigra of the Behistun Inscription. Zuzahya is probably the province of Sasun, as we suppose, and one of its fortresses is called Zuza-Susants⁴⁸. In one of the inscriptions of the king Menua found in Van, the country of Ususuani is mentioned occupied along with the city Arpuiani. The Niriba field's country with the city of Qalibilani, the country of Tušuriehi tribe with the city of Hulmeruni, the city of Eruni, the country of Ulibani with the city of Qirpununi are mentioned with Ususuani⁴⁹. N. Adonts connects the name of Ususuani with Sasun. His linguistic comparison gains acceptance also from the geographical viewpoint. He tries to connect the city of Qalibilani mentioned before Ususuani to Bil-Kalen, the latter being found in the sources of Zibene-su, and the city of Hulmeruni mentioned after Ususuani is the Assyrian Kullimeri, the Armenian Q(u)ghimar⁵⁰. In fact, the country of Ususuani, which is situated between Kalibilani and Khulmeruni, is undoubtedly the region of Sasun. Just the same country of Ususuani (with the fall of *u*) is identified with Zuzahya of the Behistun Inscription. In comparison it should be mentioned that the toponyms in the cuneiform inscriptions are mentioned with both *s* and *z*. For example, Susuku-Zizak, Zikirtu-Sagartia. If the passing of Shashnu-Sasun is true⁵¹, then we cannot exclude that in case of *sh>z* Shashnu would have a connection with Zuzahya as well. In this case we can compare the city names of Zazzisa-Shashzissa⁵². The toponym Autiyara corresponds to the city Uda-Udu, mentioned in the Assyrian inscriptions⁵³, which is identified by N. Adonts with the Byzantine Χούδδων, in the region of present-day Mazarta⁵⁴. Gh. Alishan mentions the country of Uta-Otayetsvots, which is located in the Diarbekir province, in the

⁴⁷ Մանանդյան Հ., 1984, 309. In the place of Boriajik, 12 km far from the city of Pergamon, an inscription was found where the Armenian Satrap and then the Mysian Satrap Orontes-Yeruand (V –IV centuries B. C.) had Bactrian origin (see Էլիքեկյան Ժ., 1971, 113–114; Երեմյան Ս., 1968, 112–113). As it has already been mentioned in historical literature, the city of Bactria and the country of Bactriana were known by the name of Zariaspa. The latter is connected with the Armenian Zarasp Mountain, which is in the country of Ardini-Musasir, to the south of Qelishin Gate and has 3497m height. Its modern name is Siah-Kuh (see Երեմյան Ս., 1963, 51; 1968, 113).

⁴⁸ Հակոբյան Թ. Խ., Մելիք-Բախչյան Ստ. Տ., Բարսեղյան Հ. Խ., 1988, 323.

⁴⁹ Арутюнян Н. В., 2001, 64.

⁵⁰ Ադոնց Ն., 1972, 199.

⁵¹ Կարապետյան Հ., 1998, 41. The author connects Ususuani with Bbank (see Կարապետյան Հ., 1998, 307, n. 11).

⁵² Ադոնց Ն., 1972, 50.

⁵³ Дьяконов И., 1951, № 22, 23 (III, 109).

⁵⁴ Ադոնց Ն., 1972, 74.

valley of the Tigris' left tributary Qaghirt⁵⁵, which corresponds to the future Slivan district, which is the territory of Nprkert region of Aghdznik province. Maybe the country of Uta-Otayetsvots can be associated with Autiyara, but the prominent scientist doesn't mention his source of reference. The issue is whether the name of Autiyara-Uta be seen in the name of the Orta people, who lived in the province of Anzitene-Andzit in VI century, if we accept that "r" here is rising. If we compare the great time difference between the first (Izala) and the second (Autiyara) Vahumisa battles (the first one on December 522, and the second one in June 522), however it would be more possible to look for the place of the second battle in the depths of Armenia.

Prominent is the fact that among the handwriting centers, Khoyama is mentioned without making the location clear⁵⁶, it could come from Huyama version and there is every reason to think that probably it has a connection with Uyama. In our opinion the Tigra settlement is located in the country of Nor-Shirakan with which, we believe, it is closely connected toponymically.

We identify the toponym Tigra with Sigriane-Shigrian of ancient sources⁵⁷ and compare it with the toponym Shigrakka-Tigrakka-Sigris-Sigrina-Tigrish of the Assyrian inscriptions, which is rather frequent on the territory of Iran, having been studied by E. Grantovskiy⁵⁸.

On the basis of the investigation done above, we can make the following conclusions. Probably the "Royal Road" ran through Armenia as follows: Urhai-Veranshehr-Mardin-Mtsbin, to the East of which Assyria-Matiene starts. The Southern border of the satrapy outstretched East to Zeugma, from the Eastern bank of the Euphrates, including the part of the "Royal Road" passing through Armenia. The southern border of Armenia from the east of Mtsbin continued from the junction of the Eastern Khabur and the Tigris and reached Koh-i-Nihorakan Mountains through Dasn Mountains and the river Araskh, which rimmed the Lake Urmia from the South. And in the Western border, in spite of the fact that in V century B. C. Satrapic Armenia had lost its territories of the Black Sea, between the river Thermodon and the Yasun cape, Patuca-Pactyica; despite all that the vicinities of the upper streams of the rivers Gail and Halys, the stream of the Euphrates' Kaukaua tributary, the Commagene up to Marash and Zeugma belonged to Armenian Satrapy.

⁵⁵ Ալիշան Ղ., 1855, 43.

⁵⁶ Հակոբյան Թ. Խ., Մելիք-Բախշյան Ստ. Տ., Բարսեղյան Հ. Խ., 1988, 768.

⁵⁷ For more details on the country of the Sigras (Shigrae) of Nor Shirakan see Մանանդյան Հ., 1984, 308–310; Խորիկյան Հ., 2010, 261–288.

⁵⁸ Грантовский Э. А., 1970, 241–245.

BIBLIOGRAPHY

- Ադոնց Ն.**, – Հայաստանի պատմություն, Երևան, 1972:
- Ալիշան Դ.**, – Տեղագիր Հայոց Մեծաց, Վենետիկ, 1855:
- Երեմյան Ս.**, – Հայկական առաջին պետական կազմավորումները (VII–VI դդ. մ.թ.ա.), Պատմաքաղաքագիտական հանդես, 1968, № 3, էջ 91–120:
- Երեմյան Ս.**, – Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երևան, 1963:
- Էլչիրեկյան Ժ.**, – Երվանդունիների ծագման հարցի շուրջը, Պատմաքաղաքագիտական հանդես, 1971, № 2, էջ 107–115:
- Թովմա Արծրունի և Անանուն**, – Պատմություն տանն Արծրունեաց (բնագիրը հրատարակության պատրաստեց, աշխարհաբար թարգմ. և ծանոթագր. Վ. Մ. Վարդանյան), Երևան, 1985:
- Խորիկյան Հ.**, – Քուստի Խորուարանի Նոտարտա և Ծիրական երկրների տեղադրության շուրջ, – «Հանդես Ամսօրեայ», Վիեննա-Երևան, 2010, № 1–12, էջ 261–288:
- Կարապետյան Հ.**, – Սեպագիր տեղանուններ (Այրարատում և հարակից նահանգներում), Երևան, 1998:
- Կրկյաշարյան Ս. Մ.**, – Հին Հայաստանի պետական կառուցվածքը (մ.թ.ա. VI–մ.թ. IV դդ.), Երևան, 2005:
- Հակոբյան Թ. Խ.**, Մելիք-Բախշյան Ստ. Տ., Բարսեղյան Հ. Խ., – Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988:
- Հարությունյան Բ. Հ.**, – Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երևան, 2001:
- Հարությունյան Բ. Հ.**, – Արեւմտյան Պարսկաստանի XVIII սատրապության տեղադրության շուրջ, – «Հանդես Ամսօրեայ», Վիեննա, 1999, № 1–12, էջ 45–112:
- Հարությունյան Բ. Հ.**, – Հայաստանի, հայ-իրանական հարաբերությունների և Առաջավոր Ասիայի հնագույն պատմության մի քանի խնդիրների շուրջ (մ.թ.ա. VII – VI դդ.), Երևան, 1998:
- Մանանդյան Հ.**, – Պատմական-աշխարհագրական մանր հետազոտություններ, – Երկեր, հ. Ե, Երևան, 1984:
- Մանանդյան Հ.**, – Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1977:
- Մարկվարտ Հ.**, – Պարսկահայք նահանգը, Պատմաքաղաքագիտական հանդես, 1961, № 2, էջ 109–117:
- Մովսիսի Խորենացու Պատմություն Հայոց**, – Քննական բնագիրը Մ. Արեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի, Երևան, 1991:
- Պատմություն Սեբեոսի**, – Աշխատասիրությամբ Գ. Արզախյանի, Երևան, 1979:
- Սարգսյան Գ. Խ.**, – Ուրարտական տերությունը և հայերը, – «Ուրարտու-Հայաստան», Երևան, 1988:
- Տիրացյան Գ. Ա.**, – Երվանդյան Հայաստանի տարածքը (մ.թ.ա. VI դար), Պատմաքաղաքագիտական հանդես, 1980, № 4, էջ 84–95:

- Տիրացյան Գ. Ա.**, – Երվանդյան Հայաստանի տարածքը (մ.թ.ա. VI դարի վերջ – մ. թ. ա. III դարի վերջ), Պատմաբանասիրական հանդես, 1981, № 2, էջ 68–84:
- Арутюнян Н. В.**, – Корпус урартских клинообразных надписей, Ереван, 2001.
- Грантовский А.**, – Ранняя история иранских племен Передней Азии, Москва, 1970.
- Грантовский Э. А.**, – Из истории восточноиранских племен на границах Индии, Краткие сообщения института народов Азии, 61, Москва, 1963, с. 8–30.
- Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А.**, – Народы нашей страны в «Истории» Геродота, Москва, 1982.
- Дьяконов И.**, – Малая Азия и Армения около 600 г. до н.э. и северные походы вавилонских царей, Вестник древней истории, 1981, № 2, с. 34–64.
- Дьяконов И.**, – История Мидии, М. – Л., 1956.
- Дьяконов И.**, – Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту (АВИИУ), Вестник древней истории, 1951, № 2–3.
- Кркияшарян С. М.**, – К интерпретации некоторых сведений древнегреческих авторов об Армении, Проблемы античной истории и культуры, Ереван, 1979, с. 128–134.
- Латышев В.**, – Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, Вестник древней истории, 1947, № 1; 3; 1948, № 3; 1949, № 1; 4.
- Литвинский Б. А.**, – Древние кочевники «Крыши мира», Москва, 1972.
- Манандян Я.**, – О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен (V в. до н.э. – XV в. н.э.), Труды, т. VI, Ереван, 1985.
- Тирацян Г.**, Страна Коммагена и Армения, Вестник общественных наук АН АрмССР, 1956, № 3, с. 69–74.
- Хазарадзе Н. В.**, – Гекатеевы матинеы, Вопросы древней истории (Кавказско-ближневосточный сборник, IV), Тбилиси, 1973, с. 111–119.
- Gadd C. J.**, – The Fall of Nineveh, London, 1923.
- Kent R. G.**, – Old Persian. Grammar. Texts. Lexicon. 2nd ed., New Haven, 1953.
- Luckenbill D. D.**, – Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol. I, Chicago, 1926.
- Luckenbill D. D.**, – Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol. II, Chicago, 1927.
- Malbran-Labat F.**, – La version akkadienne de l'inscription trilingue de Darius à Behistun, Rome, 1994.
- Unger E.**, – Urartu. Reallexikon der Vorgeschichte, ed. M. Ebert, XIV, Berlin, 1928, S. 32.
- Wiseman D. J.**, – Chronicles of Chaldaean Kings (626 – 556 B. C.) in the British Museum, London, 1956.

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԽՈՐԻԿՅԱՆ

*Պատմական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ
hovhkhori78@mail.ru*

ՍԱՏՐԱԴԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՎ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ Մ. Թ. Ա. VI–IV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հերոդոտոսը գրում է, որ Հայաստանը Պակտյուիկեի և ուրիշ ցեղերի հետ, որոնց անունը նա չի տալիս, մինչև Եվքսինյան ծովը ներառվում է XIII սատրապության մեջ: Ըստ վերջին ուսումնասիրությունների՝ մ.թ.ա. 625 թվականից հետո Արամ-Արամանի-Էրիմենան գրավում է Կապադովկիայի արևելյան շրջանները, որոնք այդ վաղնջական ժամանակներում «Պատուկա» կամ, թերևս, «Պակտուկա» էին կոչվում: Դատելով Հերոդոտոսի որոշ տեղեկություններից՝ Պակտյուիկեն գտնվել է XIII սատրապության արևմուտքում: Այս առումով արժեքավոր է պարսից «Արքայական ճանապարհի» երթուղու այն հատվածի քննությունը, որն անմիջականորեն առնչվում է Հայաստանին և հարևան երկրներին: Ըստ Հերոդոտոսի՝ Փոյուգիայից հետո ճանապարհն անցնում էր Կապադովկիայով և մտնում Կիլիկիա, որի միջով ճանապարհը ձգվում էր երեք կայան՝ տասնհինգ և կես փարսախ, իսկ Կիլիկիայի և Հայաստանի սահմանը Եփրատ անունով նավարկելի գետն էր:

Համաձայն Հերոդոտոսի տեղեկությունների՝ Կիլիկիան աշխարհագրական և վարչական առումով առանձին միավոր է, որն աշխարհագրորեն լիովին տարբերվում է Կիլիկիա սատրապությունից, և ոչ մի հիմք չկա Կիլիկիան սատրապության սահմանը հյուսիսում հասցնել այդքան հեռու, քանի որ Կիլիկիան՝ որպես աշխարհագրական և վարչական միավոր, իրականում տարածվել է Կեսարիա-Մաժակի շրջանում: Հերոդոտոսը «Արքայական ճանապարհի» մասին գրելիս նշում է, որ ճանապարհի մի հատվածը Կապադովկիայից հետո շարունակվել է Կիլիկիայով, և Կիլիկիայով (IV սատրապություն) անցնող հատվածն ունեցել է ընդամենը 15,5 փարսախ (շուրջ 90 կմ) երկարություն: Փաստորեն, եթե մենք ևս մի պահ ընդունենք, որ Կապադովկիան և Կիլիկիան սահմանակցել են Կեսարիա-Մաժակի շրջանում, ապա այս դեպքում լիովին կանտեսենք Հերոդոտոսի այն շատ հստակ ցուցումը, որ ճանապարհը Կիլիկիայից հետո մտել

Է Հայաստան, և ամենակարևորը՝ Եփրատը եղել է Կիլիկիայի և Հայաստանի սահմանը: Հետևաբար, եթե ճանապարհի՝ Կիլիկյան սատրապությունով անցնող հատվածի մեկնակետը սկսենք Կեսարիա-Մաժակից, ապա հատվածի այդ փոքր երկարությունը (շուրջ 90 կմ) ոչ մի դեպքում չի հասնի Եփրատ: Սակայն որոշ ուսումնասիրողներ, այդ թվում և Հ. Մանանդյանը, հենվելով Հերոդոտոսի տեղեկության վրա (V, 52), կատարել են պատմաաշխարհագրական վերաձևումներ և Մելիտինեն համարել Կիլիկիայի մաս՝ դրանով Կիլիկյան սատրապությանը հյուսիս-արևելքում հատկացնելով ահռելի տարածքներ:

Ընդհանրապես, պարսից տերությանը նվիրված պատմաաշխարհագրական որոշ քարտեզներում «Արքայական ճանապարհի»՝ Կապադովկիայով անցնող հատվածի կարևոր կայաններից մեկը նշված է Պոնտոսի Կոմանան, որտեղից ճանապարհը կտրում էր Հալիսը և հասնում Մելիտինե, որը Կիլիկիայի մասն էր համարվում: Սակայն մեր քննությունը ցույց է տալիս, որ ճանապարհի նման երթուղու դեպքում Հայաստանը փաստորեն զրկվում էր Եփրատից արևմուտք ընկած իր տարածքներից (հետագա Փոքր Հայքի տերիտորիան), որը լիովին հակասում է Հերոդոտոսի այն տեղեկությանը, թե Հալիսը հոսում է Հայկական լեռներից: Միաժամանակ ընդգծել ենք, որ Կիլիկիայի և Հայաստանի սահմանը նավարկելի գետն էր՝ անունը Եփրատ: Սա ուղղակիորեն բերում է այն եզրահանգմանը, որ երկու երկրները պետք է սահմանակցեին մի այնպիսի հատվածում, որտեղ Եփրատ գետի հոսանքը նավարկելի էր: Իսկ Մելիտինեի մոտ գետը նավարկելի չէ, քանի որ այստեղ բազմաթիվ սահանքներ են և ջրվեժներ: Բացի այդ, եթե Կիլիկյան սատրապության սահմանը հյուսիս-արևելքում հասներ այդքան հեռու, որի համար չկա և ոչ մի հիմք, ապա հին Հայաստանի կարևոր երկրամասերից մեկը՝ Կոմագենեն, կհայտնվեր Կիլիկիայի կազմում, և իրերի նման վիճակը տրամաբանորեն լիովին անհարիր կլիներ մ.թ.ա. III դարի պատմական իրականությանը:

Քննության ընթացքում ցույց ենք տվել, որ «Արքայական ճանապարհը» Հայաստանում երբեք չի հատել Տիգրիսը, իսկ Մելիտինեով անցնելու դեպքում ճանապարհն անպայմանորեն կհատեր Տիգրիսը, որը, սակայն, հնարավոր չէր, քանի որ Տիգրիսի գետանցումը, ըստ սկզբնաղբյուրի, կատարվել է միայն Մատինեն երկրում: Պակտյուիկե երկիրը, որը տեղադրվում է Կեսարիա-Մաժակի և հարակից շրջաններում, մ.թ.ա. V դարի կեսերին Հայաստանի սատրապությունից անցել էր Կապադովկիային, որոնց բնակչությունն էթնիկապես մոտ էր միմյանց: Սկզբնաղբյուրների հավաստմամբ, մուշք-փռյուզիացիների մի խումբը հաստատվել էր Կեսարիա-Մաժակի շրջանում:

Կատպատուկա անունը, թերևս, առաջացել է հենց պարսկական տիրապետության ժամանակ, երբ ձևավորվում է III սատրապությունը և սերտորեն առնչվում է Պատուկա երկրանվան հետ: Կամ էլ մ.թ.ա. VI դարի սկզբին Պա-

տուկա երկրի անունն արևելքից արևմուտք շարժվող մարերը պետք է տարածեն Հալիսի ոլորանի շրջանում ընկած հողերի վրա, և արդյունքում Պատուկա-Պակտյուիկե երկրի անունն ավելի ուշ հիմնավորապես դառնում է այլ երկրի անունը՝ Կատպատուկա-Կապադովկիա: Եթե Կատպատուկա-Կապադովկիայի մեջ «կատ»-ը նշանակել է ստորին կամ ներքին, իսկ ամբողջ անունը՝ Ստորին կամ Ներքին Պատուկա, ապա Պատուկա-Պակտյուիկեի համեմատությամբ նրանից այն կողմ ընկած տարածքները հենց այդպես էլ կարող էին ընկալվել և յուրացվել նվաճող մարերի կողմից:

Ավելի ուշ Պոնտոս անունը դուրս է մղում Կապադովկիա անունը հյուսիսային շրջաններում, և Կապադովկիա պատմական անունը ժամանակի ընթացքում տարածվում է Պատուկայի վրա: Մուշք-փյուլգների մի խմբի հաստատվելով էլ Կեսարիա-Մաժակի շրջանում այլ բացատրություն է ստանում նաև Հերոդոտոսի հայերին փյուլգիական վերաբնակիչներ համարելու տեղեկությունը, քանի որ Կեսարիա-Մաժակի շրջանում հաստատված մուշքերին, որոնք երկար ժամանակ գտնվել են Հայաստանի քաղաքական տիրապետության ներքո՝ ծայր արևմուտքում, և դարձել հայոց թագավորի հպատակները, որոնց, ըստ Մովսես Խորենացու, Արամ Նահապետը ստիպել էր սովորել հայերեն, հունական աշխարհն իրոք կարող էր համարել փյուլգիական վերաբնակիչներ, որոնց հետ էին նախ և առաջ շփվել հույները Հայաստանում: Հետևաբար, Հերոդոտոսի արմենները հենց այս հայահպատակ մուշքերն են: Անտարակույս է, որ Արտոքմեսը ոչ թե ընդհանրապես փյուլգների, այլ Կեսարիա-Մաժակի շրջանում հաստատված մուշք-փյուլգների և հայերի հրամանատարն էր, և Հերոդոտոսի ժամանակ խոսքը սոսկ պատմական հիշողության մասին էր: Հավանաբար, Պատուկա-Պակտյուիկեն, որ տեղադրվում է Կեսարիա-Մաժակի և հարակից շրջաններում և Հերոդոտոսի մոտ հիշատակված է որպես Կիլիկիա, հենց նույն Կիլիկիա անունով էլ հանդես է գալիս Ստրաբոնի կամ Պտղոմեոսի մոտ՝ որպես Կապադովկիայի շրջաններից մեկը, որը ծնունդ էր առնում հին ժամանակներից: Սակայն Պակտյուիկեն որպես երկիր ավելի մեծ էր, քան Կիլիկիա վարչական միավորը:

Մեր քննությունը ցույց է տալիս, որ պարսից «Արքայական ճանապարհը» Կապադովկիայի մի որոշակի հատվածում (իմա՝ Պատուկա-Պակտյուիկե) ունեցել է հետևյալ երթուղին. Կեսարիա-Կոմանա-Կոկիսոն մինչև Մարաշ: Վերջինս արդեն Կիլիկիայի սատրապության մեջ էր մտնում, որտեղից, նկատի ունենալով ճանապարհի տվյալ հատվածի շուրջ 90 կմ երկարությունը, պետք է Կիլիկիայի և Հայաստանի շփման կետը համարել նշանավոր գետանցը՝ Չևգման, որտեղ արդեն Եփրատը նավարկելի է:

Համաձայն Հերոդոտոսի՝ «Արքայական ճանապարհը» Հայաստանից մտնում էր Մատինեն, որի տակ պետք է հասկանալ Ասորեստանը: Ուսումնա-

սիրողների կարծիքով, Հայաստանը և Մատիենեն սահմանակցել են Վանա լճից հարավ՝ Ջեզիրե-Իբն-Օմարի մոտ: Սակայն ճանապարհը Հայաստանից պետք է նախ մտնե՛ր Ասորեստան, ապա նոր՝ Մատիենե: Մեր կարծիքով, Հայաստանը և Մատիենեն (իմա՝ Ասորեստանը) սահմանակցում էին մի այնպիսի շրջանում, որտեղից Տիգրիսը և նրանից հետո հաջորդաբար նշված Մեծ ու Փոքր Չաբերը և Գյունդեսը կարելի էր նավով անցնել: Հերոդոտոսը նշում է չորս նավարկելի գետերի մասին, որը ցույց է տալիս ինչպես այդ գետերի ընդհանրապես նավարկելի լինելը, այնպես էլ այն չորս գետանցները, որոնցով հաջորդաբար պետք է շարունակվե՛ր ճանապարհը: Կարևոր է նշել, որ Հայաստանից Ասորեստան մտնելու համար Հերոդոտոսը չի նշում Տիգրիսի գետանցման մասին, ինչը ցույց է տալիս, որ Ասորեստանը տարածվել է Տիգրիսի երկու՝ և՛ աջ, և՛ ձախ ափերին: Մեր կարծիքով, «Արքայական ճանապարհի»՝ Ասորեստանով անցնող հատվածը պետք է ձգվե՛ր Տիգրիսի և Արևելյան Խաբուրի միախառնման վայրից հարավ տարածվող շրջանից, որտեղից Տիգրիսը, ապա նաև Մեծ ու Փոքր Չաբերը և Գյունդեսը հարմար են և՛ նավարկման, և՛ գետանցման համար: Նման երթուղու սահմանագծման դեպքում Տիգրիսից (Արևելյան Խաբուրի հետ միախառնման շրջանից) արևմուտք ընկած հողերը՝ սկսած Միգդոնիա-Մծբինից, պետք է տեսնե՛լ Հայաստանի կազմում, քանի որ «Արքայական ճանապարհը» բուն Հայաստանում Տիգրիսը չի հատել:

Դատելով «Գեղղի ժամանակագրության», Բեհիստունի արձանագրության և հայ պատմիչների տվյալներից՝ Միջագետքի հյուսիսարևմտյան շրջանները մտնում էին Սատրապական Հայաստանի կազմի մեջ: Բեհիստունի արձանագրության մեջ հիշատակվող հայաստանյան տեղավայրերի (Իզալա, Չուգահյա, Տիգրա, Ուհյամա, Աուտիյարա) տեղադրության քննությունը ցույց է տալիս, որ այդ վայրերը, ամենայն հավանականությամբ, գտնվել են Սատրապական Հայաստանի հարավային շրջաններում:

Ըստ այդմ էլ, պարսից «Արքայական ճանապարհը» Հայաստանում ունեցել է հետևյալ հավանական երթուղին՝ Եփրատ-Ուռհա-Վերանշեիր-Մարդին-Մծբին, որից արևելք սկսվում էր Ասորեստանը:

ОВАНЕС ХОРИКЯН

*Кандидат исторических наук
Институт Востоковедения НАН РА
hovhkhori78@mail.ru*

ЗАПАДНЫЕ И ЮЖНЫЕ ГРАНИЦЫ САТРАПСКОЙ АРМЕНИИ В VI–IV ВВ. ДО Н. Э.

РЕЗЮМЕ

Геродот писал, что Армения с Пактике и другие области, названия которых он не приводит, до Евксинского Понта входили в состав XIII сатрапии. По последним исследованиям, после 625 г. до н. э. Арам-Арамани-Эримена захватил восточные районы Каппадокии, которые в эти древние времена назывались «Патука» или «Пактука». Судя по Геродоту, Пактике находилась на западе XIII сатрапии. В этом отношении представляет ценность исследование той части персидской «Царской дороги», которая имеет непосредственное отношение к Армении и к соседним странам. По Геродоту, дорога из Фригии до Киликии проходила через Каппадокию. В Киликии её протяжённость составляла пятнадцать с половиной парасангов, а граница Армении и Киликии проходила по судоходной реке по названию Евфрат.

По Геродоту, Киликия была отдельной административной и географической единицей, которая полностью отличалась от Киликийской сатрапии. И нет никаких оснований уводить северную границу Киликийской сатрапии так далеко, потому что Киликия, как географическая и административная единица, на самом деле располагалась в районе Кесарии-Мазакии. Геродот при описании «Царской дороги» отмечал, что одна её часть через Каппадокию провела в Киликию и проходящая через Киликию (IV сатрапия) часть имела в длину 15.5 парасангов (около 90 км.).

Фактически, если мы на миг примем, что Каппадокия и Киликия граничили в районе Кесарии-Мазакии, то в этом случае полностью проигнорируем явный намёк Геродота на то, что из Киликии дорога шла в Армению и самое важное, что граница Армении и Киликии проходила по Евфрату. Поэтому, если в Киликийской сатрапии начало дороги вести от Кесарии-Мазакии, то она никак не сможет дойти до Евфрата, так как её протяжённость составляет примерно 90 км.

Однако, некоторые исследователи, в том числе и Я. Манандян, опираясь на информацию Геродота (V, 52) совершили историко-географические пертурбации: считая Мелитену частью Киликии, они таким образом предоставили Киликийской сатрапии на северо-востоке огромные территории.

На некоторых историко-географических картах Персидской державы, одной из главных стоянок «Царской дороги» проходящей через Каппадокию отмечена Комана-Понтийская, где находилась переправа через Галис, а дальше дорога шла до Мелитены, считавшейся частью Киликии. Однако, наше исследование показывает, что при таком маршруте Армения фактически лишалась своих территорий западнее Евфрата (будущая территория Малой Армении), что противоречит данным Геродота, по которому река Галис стекала с Армянских гор. В тоже время отмечалось, что граница Армении и Киликии проходила по судоходной реке именуемой Евфратом. Это непосредственно приводит к выводу, что граница двух стран должна была проходить по той части течения Евфрата, которая могла быть пригодна для судоходства. Но у Мелитены река не пригодна для судоходства, так как там много порогов и водопадов. Кроме того, если бы граница Киликийской сатрапии на северо-востоке заходила так далеко, для чего нет никаких оснований, то одна из областей древней Армении - Коммагена, оказалась бы в составе Киликии, что лишено логики не соответствовало бы исторической реальности, сложившейся в III в. до н. э.

В исследовании мы показали, что «Царская дорога» в Армении никогда не проходила через Тигр, а при прохождении через Мелитену, она обязательно форсировала бы реку, что в свою очередь невозможно, так как по данным первоисточника пврвход через Тигр осуществлялся только в Матиене.

Страна Пактиике, расположенная в Кесарии-Мазаккии и сопредельных районах в V в. до н. э. перешла из состава Армянской сатрапии к Каппадокии, население которых по этническим признакам было схожим. По заверениям первоисточников одна из групп мушков-фригийцев утвердилась в районе Кесарии-Мазаккии.

Название Катпатука, возможно возникло именно в период персидского владычества, когда формировалась III сатрапия, и тесно связано с названием страны Патука. Или название страны Патука в VI в. до н. э. должны были распространять мидяне, двигавшиеся с востока на запад в район изгибов реки Галис. И в итоге, название страны Патука-Пактиике в более поздние времена становится названием другой страны – Катпатука-Каппадокия. Если в Катпатука-Каппадокии «кат» означал «нижний» или «внутренний», а полное название Нижняя или Внутренняя Патука, то по сравнению с Патука-Пактиике, находя-

щиеся за ней территории так и воспринимались и обживались со стороны завоевателей мидян. В более поздние времена название Понт вытеснило название Каппадокия в северных районах и историческое название Каппадокия распространяется на Патуку. Утверждение части мушков-фригийцев в районе Кесарии-Мазакии дает другое объяснение тому, почему Геродот считал армян фригийскими переселенцами. Мушки-фригийцы, обосновавшиеся в районе Кесарии-Мазакии долгое время находились под политической властью Армении на крайнем западе и стали подданными армянского царя. Мовсес Хоренаци, пишет, что нахает Арам заставил их выучить армянский и не удивительно, что «греческий мир» воспринимал их как фригийских переселенцев, с которыми в первую очередь общались греки в Армении. Таким образом, упомянутые Геродотом армяне – это армяноподанные мушки. Очевидно, что Артохм был командиром не только фригийцев. Он был предводителем армян и мушков-фригийцев Кесарии – Мазакии и во времена Геродота это была лишь историческая память. Вероятно, Патука-Пактике расположенная размещается в Кесарии-Мазакии и сопредельных районах и упоминавшаяся Геродотом, как Киликия, под тем же названием встречается у Страбона или Птолемея, как один из районов Каппадокии и это идет с древних времён. Однако, страна Пактике по своей территории больше, чем административная единица Киликия.

Наше исследование показывает, что персидская «Царская дорога» в определённой части Каппадокии (Патука-Пактике) имела следующий маршрут: Кесария-Комана-Кокисон-Мараш. Эта часть пути входила в состав Киликийской сатрапии, имея ввиду её протяженность 90 км., точкой соединения Киликии и Армении можно считать Зевгму - известный переход через реку Евфрат, где она становится судоходной.

Согласно Геродоту «Царская дорога» из Армении входила в Матиену, под которой нужно понимать Ассирию. По мнению исследователей, Армения и Матиена граничили южнее озера Вану Джезире-ибн-Омара. Однако, дорога из Армении должна была пройти в Ассирию и только потом в Матиену. По нашему мнению, Армения и Матиена (чит. Ассирия) граничили в таком районе где Тигр и следующие за ней Большой и Малый Заб и Гинд можно было бы пройти на судне. Геродот говорит о четырех судоходных реках, и о четырех переходах по которым последовательно пролегла дорога. Важно отметить, что по пути следования из Армении в Ассирию Геродот не упоминал о переправе через Тигр, и это значит, что Ассирия простиралась и по правому, и по левому берегу Тигра. По нашему мнению часть «Царской дороги» проходящей по территории Ассирии должна была пролегать южнее района слияния Тигра и

Восточного Хабура, откуда Тигр, а также Малый и Большой Заб и Гинд удобны для судоходства и переправы. При начертании такого маршрута, находящиеся западнее Тигра территории (при слиянии Тигра и Вост. Хабура), начиная от Мигдонии-Нисибинии, должны были быть в составе Армении, так как «Царская дорога» в Армении не пересекала Тигр.

Судя по «Хронике Гэдда», Бехистунской надписи и данным армянских историков, северо-западные районы Месопотамии входили в состав сатрапской Армении. При исследовании упомянутых в Бехистунской надписи армянских топонимов (Изала, Зузахия, Тигра, Уяма, Аутиара) приходим к выводу, что эти местности, по всей вероятности, находились в южных районах Армянской сатрапии. Соответственно, персидская «Царская дорога» в Армении имела, вероятно, следующий маршрут: Евфрат-Урфа-Вираншехир-Мардин-Нисибин, восточнее которой начинается Ассирия.